

Területi Statisztika

Közzététel: 2025. május 26.

A tanulmány címe:

Változások a magyarországi vármegyék 25 legnépesebb településének listájában és a településhálózatban, 1870–2022

Szerző:

Bajmócy Péter

<https://doi.org/10.15196/TS650304>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Területi Statisztika c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány, vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

- 1) A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
- 2) A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
- 3) A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
- 4) A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
- 5) A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
- 6) A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„Forrás: Területi Statisztika c. folyóirat 65. évfolyam 3. számában megjelent, Bajmócy Péter által írt, Változások a magyarországi vármegyék 25 legnépesebb településének listájában és a településhálózatban, 1870–2022 c. tanulmány”

- 7) A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

Változások a magyarországi vármegyék 25 legnépesebb településének listájában és a településhálózatban, 1870–2022

Changes in the list of the 25 most populous settlements
in the Hungarian counties and in the settlement network,
1870–2022

Bajmócy, Péter

Szegedi Tudományegyetem
TTIK Társadalomföldrajz Tanszék
E-mail: bajmocy@geo.u-szeged.hu

A hazai településhálózat számos változáson esett át az elmúlt másfél évszázadban, melyet az urbanizáció vezérelt, és eltérő módon alakította át annak elemeit. Az általános demográfiai helyzeten túl a települések mérete, funkciói, fekvése alapvetően meghatározták azt, hogy az egyes időszakokban mely települések esetében növekedett, illetve fogyott a népesség száma. E folyamatokat a szakirodalom általánosságban bemutatta, így jelen tanulmány egyrészt a jelenségek néhány új szempontjára szándékozik felhívni a figyelmet, másrészt pedig módszertani kísérletnek is tekinthető. A szerző egy egyszerű, de a hazai szakirodalomban ritkán használt módszerrel vizsgálja az ország és az egyes vármegyék mindenkori 25 legnépesebb településeinek a népesség számának változásait. A népességarangok átalakulása rámutat azokra a folyamatokra, melyek hatással voltak a településhálózat formálódására, továbbá kiemeli annak meghatározó dimenzióit (funkciók, településméret, területiség) is. Az ország településhálózata területileg is differenciált, így az egyes vármegyék útjai, az ott található települések népességszám-változási trendjei is jelentős mértékben eltérnek egymástól. Az átalakulás főbb tényezői a települések (agrár-, ipari, idegenforgalmi) funkciói, mérete, valamint fekvése (centrum-periféria), ám továbbiak is befolyásolták a vármegyék 25 legnépesebb településén a népesség számának 1870 és 2022 közötti változását.

Kulcsszavak:

településhálózat,
népességszám-változás,
népességarang,
vármegyei differenciálódás,
települési funkciók

The Hungarian settlement network has gone through many changes in the past century and a half, driven by urbanization, which transformed the elements of the settlement network in different ways. Beside the general demographic situation, the size, functions, and location of the settlements basically determined which settlements had an increase or decrease in population in each period. These processes have been presented in general, so this study aims to draw attention to some new aspects of these phenomena, and it can also be considered a methodological experiment. The author applies a simple, but rarely used method in the Hungarian literature, to review population changes of the 25 most populous settlements of the country and each counties. The transformation of the population ranks points to the processes that had an impact on the formation of the Hungarian settlement network, and also highlights the characteristic elements of the transformation (functions, settlement size, regionality). The country's settlement network is also regionally differentiated, so the roads of each counties and the population change trends of the settlements located there are also significantly different from each other. The main factors of the transformation were the functions of the settlements (agriculture, industry, tourism), their size, and their location (center-periphery), but other factors also influenced the change in the population of the 25 most populous settlements of the counties between 1870–2022.

Keywords:

settlement network,
population change,
population rank,
county differentiation,
settlement functions

Beküldve: 2024. december 7.

Elfogadva: 2025. január 8.

Bevezetés

Az eredetileg is differenciált hazai város- és faluhálózat jelentősen átalakult az első hivatalos népszámlálás óta eltelt másfél évszázadban. A folyamatok kísérőjelenségei és okai a szakirodalomban részletesen feltártak, számos átfogó mű és esettanulmány is foglalkozik velük (Beluszky 2003, 2010, Beluszky–Győri 2004). Az átalakulást egyik oldalról a városok, elsősorban a nagy- és középvárosok határozták meg, melyek népességvonzó hatásukkal az urbanizáció és az iparosodás centrumaivá váltak, és a falvakból történő bevándorlással, valamint természetes módon, saját népességük megtartásával növelték lélekszámukat. A másik oldalon pedig az elmúlt másfél évszázadban nagyrészt népességkibocsátó falvak szerepelnek, ugyanakkor ennek mértéke – funkció, méret, térségi elhelyezkedés, nagyvároshoz való közelség szempontjából – jelentős mértékben különbözött egymástól. Összességében az egyes térségek, vármegyék településhálózatának átalakulását is eltérő trendek jellemezték.

Korábbi tanulmányomban az ország 100 legnépesebb településének népességszám-változásán keresztül mutattam be a hazai településhálózat átalakulását (Bajmócy 2023). Jelen tanulmányban egy szinttel lejjebb lépve, a vármegyéken belül vizsgálom a 25 legnépesebb település népességszámának 1870 és 2022 közötti változását. Egyrészt néhány további szemponttal szándékozok hozzájárulni ezen folyamatok megértéséhez, másrészt pedig feltárni területi és funkcionális vonatkozásait, harmadrészt tanulmányom módszertani jellegűnek is tekinthető. Egy egyszerű, de a hazai geográfiában kevésbé használt módszer (Sárfalvi 1991) alkalmazásával, a települések nagyság szerinti rangjának időbeli változásainak elemzésével szándékozok hozzájárulni azon folyamatok megértéséhez, melyek az elmúlt másfél évszázadban meghatározták településhálózatunk változásait. Az ezzel kapcsolatos szakirodalom elsősorban a rangnagyság szabály elméleti kérdéseivel foglalkozik, azt teszteli a különböző léptékű térségekben, illetve emellett a gazdasági fejlettség és a nagyság szerinti eloszlás összefüggéseit kutatja (Berry 1961, Guerin-Pace 1995, Kundak–Dökmeci 2018, Li 2015, Malecki 1980, Parr 1985). Területi különbségekkel és az azokat kiváltó okokkal csak néhány tanulmány foglalkozik (Modica 2017, Parr 1985). Jelen tanulmány elsősorban a területi különbségekre, tendenciákra és azok okaira összpontosít: kisebb számításokkal, tér- és időbeli összehasonlításokkal újabb szempontokból is elemzi az egyébként alapvetően ismert helyzetet (Beluszky 2003, 2010, Beluszky–Győri 2004, Beluszky et al. 2021, Beluszky–Kovács 2012, Kovács et al. 2021).

A települések népességszám-változásának trendjei – elsősorban az urbanizáció tömeges szakaszában – szoros korrelációt mutattak fejlődésükkel, ami a szuburbanizáció időszakában már kevésbé igaz. A meghatározó vándorlási folyamatok mellett néhány esetben a természetes szaporodás különbségei is szerepet játszanak a különbségek kialakulásában, ám jelentőségük általában eltörpül a vándorlásokéi mellett (Dövényi 2009, Tóth–Nagy 2013). A települések népességszámának egymáshoz viszonyítása ugyanakkor lehetővé teszi a relatív pozíciókban bekövetkező elmozdulások kimutatását. Az 1870 óta eltelt években a számos szempontból különböző hazai

településhálózat hozzájárult a vármegyék legnépesebb települései esetében a népességszám-trendeknek a társadalmi-gazdasági-politikai környezet függvényében történő alakulásához is. Tanulmányomban ezen tér- és időbeli trendek feltárására törekszem, a megfigyelt folyamatok további jellemzése érdekében.

A települési szintű népességszám-változás 1870 és 2022 közötti általános trendjei Magyarországon

A vizsgált időszak hazánkban a modern urbanizációval (annak szakaszaival) jellemezhető. Mindez alapvetően határozza meg a legnépesebb települések népesedési trendjeit akár országos, akár vármegyei szinten. A kiegyezés utáni polgári átalakulás és gazdasági fellendülés egyrészt az ország népességszámának intenzívebb emelkedését hozta magával, másrészt megindult az ipar és ezzel együtt a városok szerepének növekedése (Beluszky 2008, Beluszky–Győri 2005). A hazai urbanizáció városnövekedési szakasza időben hosszúra nyúlt (1870–1990), az intenzitása csak néhány időszakban volt erős. Az ipari forradalom és az urbanizáció első szakasza (1870 és 1910 között) elsősorban Budapestet és a kialakuló iparvidékeket érintette (iparvárosok, ipari és bányászfalvak), de növekedett a népesség száma a nagy-, a közép- és (részben) a kisvárosokban is, egyrészt a természetes szaporodásból, másrészt a bevándorlásból adódóan. A gyarapodás elsősorban az ipari és szolgáltatási munkahelyek számának bővülésével magyarázható, így azokon a településeken, ahol e munkahelyek hiányoztak, és továbbra is a mezőgazdaság volt az uralkodó szektor, ott a népesség száma általában lassabb ütemben növekedett, sőt számos településen fogyott is. Ebben az időszakban tehát a főváros, a megyeszékhelyek, az iparvárosok és ipari falvak előretörték. Az agrártérségek háttérbe szorulása még nem kizárólagos, ugyanis ez az időszak az alföldi tanyarendszer virágkora, amikor is az alföldi városokban és a később kialakított tanyaközségek egy részében még jelentősen nőtt a népesség száma.

A két világháború közötti időszak az előzőhöz hasonlóan jellemezhető, bár a folyamatok intenzitása általában alacsonyabb volt annál. A második világháború évtizede ugyanakkor több, a korábbiaktól és a későbbiektől is eltérő trenddel jellemezhető. A nagyvárosok népességszáma általában fogyott, ami jelentős mértékben a zsidó népesség elpusztításával magyarázható, de további településeken (például Bonyhád, Sopron, Szarvas, Tótkomlós és számos község) a kitelepítések és a lakosságcserek is csökkentették a népesség számát.

Magyarországon az urbanizáció 1949 és 1990 között volt a leggyorsabb. Mindezt elsősorban az iparosítás alakította, így az iparfejlesztés pozitívan, annak elmaradása pedig negatívan hatott az egyes települések népességszámára. A népességnövekedés mértéke szoros korrelációban állt a népességszámmal: leggyorsabban a megyeszékhelyek előretörték (Beluszky 2003). Ebben az időszakban hozták létre a szocialista városokat is, melyek szinte a „semmiből” robbantak be az ország legnépesebb települései közé. Sok, korábban is meglévő iparvárosban szintén gyorsan növekedett a

népesség száma. A kisvárosok helyzete azonban már ellentmondásos volt. A városhiányos térségekben elhelyezkedő kisvárosok (például Bonyhád, Kiskőrös, Komárom, Mátészalka, Nagyatád) jelentős ipart kaptak, és különösen 1970 és 1990 között számottevően növelték népességszámukat. Az agrárjellegüket megőrző – kisebb léptékű iparosítással és jelentős arányú tanyasi népességgel jellemezhető – települések csökkenő népességszám mellett relatív értelemben is egyre inkább lemaradtak. Ide tartozik az alföldi kisvárosok zöme, de – többek között – Dunaföldvár, Sárbogárd, Tolna, illetve Mezőkövesd, Sárospatak és Sátoraljaújhely is. Pozícióvesztésükben nagy szerepet játszott a szocialista településpolitikája is. Az időszak vesztesei a falvak voltak, ugyanis minél alacsonyabb népességszámú volt egy falu, arányaiban annál gyorsabban fogyott a lélekszáma. Mivel a külterületi népesség száma még a falvakénál is gyorsabban csökkent, azok a települések, melyek jelentős külterületi népességgel rendelkeztek, szintén visszaestek. A falvak közül csak a budapesti agglomeráció települései, néhány ipari és bányászfalva, illetve turisztikai jellegű település tudta növelni népességszámát.

1990 után új korszak kezdődött a településhálózat fejlődésében. Az urbanizáció lelassult, a kisebb városok szintjén leállt: a modern urbanizáció újabb szakasza indult el Magyarországon, a szuburbanizáció (Pénzes 2024). Mindez a nagyvárosok népességszámának csökkenésében és a városok környékén fekvő települések gyors népességszám-növekedésében mutatkozott meg (Bajmócy 2003, Timár–Váradai 2000). E folyamat Budapest környékén kiemelkedő volt, de a többi nagy- és középváros körül is kialakultak népességszámukat dinamikusan növelő települések. Ebben az időszakban a nagyvárosokon kívüli terekben a földrajzi fekvés differenciáló szerepe a legjelentősebb. Míg a közvetlen nyugati határszél települései, valamint a főbb turisztikai területek számos városa és községe is javítottak, addig a válságba került korábbi iparvárosok, a perifériás térségek kisvárosai és falvai (Horeczki et al. 2023, Pirisi 2014, 2023), továbbá az alföldi városok többsége (Becsei 2007) pedig rontottak pozícióikon. Ez az az időszak, amikor a legnehezebb egyszerű trendeket találni, valamint egy-két okra felfűzni a népességszám-változás trendjeit.

Adatbázis, módszertan

A kutatás keretében 3155 közigazgatásilag önálló település 1870 és 2022 közötti (16 népszámlálás szerinti) népességszámát vizsgáltuk. Az adatbázis összeállítása során néhány módszertani problémával kellett szembenézni. A legfontosabb kérdés az volt, hogy a települések két lehetséges népességszáma közül melyiket vegyük figyelembe. Az egyik lehetőség a jelenlegi közigazgatási területekre visszaszámított népességszámok, a másik pedig a mindenkori aktuális közigazgatási területek lélekszámának elemzése volt. Mindkettő mellett szóltak érvek, de végül a jelenlegi közigazgatási területekkel számoltunk. Ebben az esetben ugyanis a közigazgatási változások torzító hatása kiküszöbölhető, illetve megkerülhető a csonka, félbeszakadó adatsorok problémája is.

Ugyanakkor így szükségszerűen olyan népességszámadatokat is használtunk, melyek az adott időszakban nem feltétlenül voltak relevánsak. Községi szinten ugyanis túl sok közigazgatási változás (hozzácsatolás, szétválás, összevonás, önállóvá válás) történt, melyek figyelembevételével az általános trendek sokkal kevésbé lettek volna áttekinthetők. Végezetül, tehát a mai közigazgatási területekre visszaszámított népességszámadatokat vettük figyelembe (1960-ig a jelenlévő népességet, majd a lakónépességet), és ez alapján határoztuk meg az egyes vármegyék, valamint az ország 25 legnépesebb települését minden egyes népszámlálás idején. A vizsgált időszak alatt a vármegyék közigazgatási területe is jelentősen átalakult, egyes vármegyék megszűntek, másokat összevontak. A vizsgálati keretet végig a vármegyék jelenlegi területe adja, ha ugyanis az adott időszakok vármegyehatárait vettük volna figyelembe, akkor az adatsorok semmilyen módon nem lettek volna összehasonlíthatók. Ugyanakkor ez szükségképpen okozhat torzulásokat, hiszen az egyes települések vármegyén belüli pozíciója jelentősen változhatott a vármegyehatárok átrajzolásával, egyes települések elvesztették megyeszékhelyi státusukat, mások pedig egy vármegye periferiájából annak centrumába kerültek, vagy fordítva. Budapestet e vizsgálatban nem vettük figyelembe, nem tekintettük Pest vármegye részének.

További megoldandó módszertani kérdést vetett fel az, hogy az egyes vármegyék településszáma jelentősen eltért egymástól, így célszerű-e a vizsgált települések körét minden vármegyében ugyanannyi településsel, vagy esetleg a vármegyék településeinek valamely részével (például felső 10%) meghatározni. A vármegyén belül ugyanis egészen más szerepe lehet a 25. legnagyobbak Baranya (301 település), mint Csongrád-Csanád vármegyében (60 település). A továbbiakban ugyanakkor bemutatjuk azt is, hogy népességszámot tekintve a 25. helyezett település lélekszáma Baranya vármegyében minden évtizedben sokkal kisebb (nagyságrendileg a fele) volt a Csongrád-Csanád vármegyeinél. A felső 10% elemzése esetén az eltérések 7-8-szorosak lennének. Azaz sem a népességszámot, sem a hierarchiaszintet tekintve nem indokolt a differenciált számú település vizsgálata.

Az ország 100, illetve 25 legnépesebb települése 1870 és 2022 között

Az elmúlt 150 év hazai településátalakulási folyamatait számos tényező befolyásolta. A változások kulcstelepülései, a hazai városhálózat elemei méretük, szerepkörük, funkcióik, regionális adottságaik és így az elmúlt másfél századbeli fejlődési útjaik is jelentősen különböznek egymástól. A 100 legnépesebb hazai település népszámlálásonkénti listáinak összehasonlításával (Bajmócy 2023) körülhatárolhatók voltak azok a társadalmi, gazdasági és politikai folyamatok, melyek az egyes városok helyzetének változásait okozták. Az urbanizáció és a szuburbanizáció komplex folyamatai mellett a települések funkcionális jellemzői (iparváros, bányaváros, agrárváros, turisztikai település), mérete, továbbá földrajzi elhelyezkedése is meghatározónak bizonyult. A városok fejlődési útjaiban településhálózati régiók szerint is jelentősek voltak az

eltérések. Bár e folyamatok időben is lehatárolható szakaszokra bonthatók, a budapesti agglomeráció a változások egyértelmű nyertesének tekinthető, továbbá a Közép-Dunántúl, a Kisalföld és a Balaton településhálózati régiók legtöbb városa szintén előrelépett a legnagyobb települések listáján. Dél-Dunántúl mellett (ahol többféle út is adódott) az Alföld az ország azon nagyrégiója, ahol az elmúlt 150 évben a városok egyértelműen visszaestek a legnépesebb hazai települések listáján.

Ha országos szinten vizsgáljuk a 25 legnépesebb települést, sokkal kompaktabb, homogénebb jellemzőket kapunk. Mindössze 39 olyan város van, amely 1870 és 2022 között legalább egy alkalommal szerepelt az ország 25 legnépesebb települése között (Függelék F1. ábra). Közülük 14 település minden népszámlálásnál a 25 között volt, a százezer főt valaha elérő 9 városunk mellett Sopron, Békéscsaba, Eger, Nagykanizsa és Hódmezővásárhely tartozik ide. 10 város úgy került az első 25 közé, hogy 2022-ben is ott volt, 6 megyeszékhely mellett Érd, Dunakeszi, Szigetszentmiklós és Dunaújváros. Ugyanakkor szintén 10 olyan város van, melyek 1870-ben a 25 legnépesebb település között volt, de ma már nem szerepel közöttük, e városok mindegyike alföldi. Egyesek (Békés, Mezőtúr, Szarvas) már 1900 előtti kiestek a legnagyobbak közül, a többiek jelentős része 1910 és 1960 között, Baja kivételével, mely 2001-re esett ki a legnagyobbak közül. Cegléd az egyetlen olyan város, mely 1870-ben és 2022-ben is benne volt az első 25-ben, sőt 1990 kivételével a köztes években is. Végezetül négy olyan város van Magyarországon, melyek sem 1870-ben, sem 2022-ben nem voltak a 25 legnépesebb településünk között, de néhány köztes évben viszont igen. Két alföldi város, Orosháza (1880–1960) és Nagykőrös (1880), valamint két iparváros – Salgótarján (1949–2011) és Ózd (1960–2001) – tartoznak ide. Azok a trendek tehát, melyeket az ország első 100 legnépesebb településének vizsgálatakor megállapítottunk (Bajmócy 2023), nagyrészt érvényesek az első 25 település esetében is.

A vármegyék 25 legnépesebb települése – általános folyamatok

A jelenlegi 19 vármegyében összesen 736 olyan település van (a mai közigazgatási határok figyelembevételével), melyek 1870 és 2022 között legalább egy népszámlálás alkalmával szerepeltek az adott vármegye 25 legnépesebb települése között (a vármegyéken szintén végig azok mai közigazgatási területét értjük). Az egyes vármegyék szórása nem nagy, 32–44 település került be a vármegyék 25 legnépesebb településeinek csoportjába. Számuk elsősorban az amúgy is kevés településsel rendelkező Alföldön a legalacsonyabb (Békés [32], Csongrád-Csanád [33], Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok [egyaránt 34], továbbá Tolna vármegye [36]). Ezzel szemben a többi vármegye esetében már nem az összes településszám differenciál, Veszprém [44], Zala [43], Komárom-Esztergom és Vas vármegye [egyaránt 42] szerepelnek a legtöbb településsel az első 25 között, pedig a hazai vármegyék közül Zala vármegyében

található az egyik legtöbb, Komárom-Esztergom vármegyében pedig az egyik legkevesebb település.

A 736 település közül 277 végig az adott vármegye 25 legnépesebb települése között szerepelt, egyes vármegyékben e települések köre stabil, Jász-Nagykun-Szolnok (20), Hajdú-Bihar (19), Békés, Csongrád-Csanád és Tolna vármegyében (egyenként 17 település) nem esett ki sohasem az első 25-ből (1. táblázat, Függelék F2. ábra). Más vármegyékben jelentősebb volt a népesség átrendeződése. Pest vármegyében 9, Heves, Nógrád, Komárom-Esztergom és Veszprém vármegyében egyaránt 12 település szerepelt stabilan a 25 legnagyobb között. Egyaránt 72 település esett ki, illetve került be a vármegye első 25 települése közé, ezeket a következő fejezetben jellemezzük. E tekintetben is az alföldi vármegyékben volt kisebb a mozgás. Összesen mindössze 26 település úgy (a legtöbb Fejér, Nógrád és Pest vármegyében) volt az első 25 között 1870-ben és 2022-ben is, hogy közben valamikor kihullott közülük, majd visszakerült az első 25-be. Végül 89 olyan település is van, mely sem 1870-ben, sem 2022-ben nem szerepelt az adott vármegye 25 legnépesebb települése között, de a köztes népszámlálások során viszont igen. A legtöbb ilyen település Fejér, Nógrád, Vas, Veszprém és Zala vármegyében található.

1. táblázat

A 25 legnépesebb település típusai vármegyénként, 1870–2022

Types of the 25 most populous settlements per county, 1870–2022

Vármegye	Összes	A	B	C	D	E	Végig az első 10-ben
Bács-Kiskun	38	16	9	9	0	4	6
Baranya	38	16	9	9	0	4	5
Békés	32	17	4	4	4	3	8
Borsod-Abaúj-Zemplén	41	13	12	12	0	4	5
Csongrád-Csanád	33	17	5	5	3	3	7
Fejér	41	14	9	9	2	7	6
Győr-Moson-Sopron	39	13	11	11	1	3	7
Hajdú-Bihar	34	19	6	6	0	3	6
Heves	40	12	12	12	1	3	5
Jász-Nagykun-Szolnok	34	20	5	5	0	4	7
Komárom-Esztergom	42	12	12	12	1	5	5
Nógrád	39	12	7	7	6	7	6
Pest	42	9	11	11	5	6	2
Somogy	41	13	11	11	1	5	6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	37	16	8	8	1	4	7
Tolna	36	17	8	8	0	3	8
Vas	42	15	10	10	0	7	8
Veszprém	44	12	12	12	1	7	6
Zala	43	14	11	11	0	7	7
Összesen	736	277	172	172	26	89	117
Magyarország – első 25	39	14	10	10	1	4	7

Forrás: az [1-2] adatai alapján saját szerkesztés.

Érdemes megemlíteni azokat a településeket, melyek népességszáma az egyes vármegyékben 1870 és 2022 között végig az első 10 helyezett között volt. 117 ilyen település van, vármegyénként 5–8, kivéve Pest vármegyét, ahol – elsősorban az agglomerációs folyamatok miatt – csak 2 (Cegléd és Vác). A legtöbbjük természetesen város, és akadnak közöttük törpevárosok (Pécsvárad, Tét, Vasvár, Csepreg, Letenye), de községek (Győrújbarát, Nyúl, Érsekivádkert, Fadd, Zalakomár) is.

2. táblázat

A listába be- és kikerülő, valamint pozícióváltó települések száma vármegyénként, 1870–2022

The number of settlements entering and leaving the list, as well as changing positions, per county, 1870–2022

Vármegye	Be-, illetve kikerülés a 25-be/25-ből összesen	Pozícióváltozás összesen
Bács-Kiskun	16	350
Baranya	22	550
Békés	17	308
Borsod-Abaúj-Zemplén	20	568
Csongrád-Csanád	15	476
Fejér	22	634
Győr-Moson-Sopron	20	534
Hajdú-Bihar	10	292
Heves	21	682
Jász-Nagykun-Szolnok	12	246
Komárom-Esztergom	25	654
Nógrád	29	818
Pest	25	774
Somogy	28	684
Szabolcs-Szatmár-Bereg	18	482
Tolna	14	418
Vas	26	474
Veszprém	26	630
Zala	32	596
Összesen	398	10 170
Magyarország – első 25	20	478

Forrás: az [1–2] adatai alapján saját számítás.

Az egyes vármegyék településhálózatának stabilitását mutatja, hogy összesen hány esetben fordult elő csere az egymást követő népszámlálások során (egy település kikerült az első 25-ből és egy másik pedig bekerült oda), illetve összesen az első 25 települést tekintve hány pozícióváltozás történt az előző népszámláláshoz képest (a listában előre- vagy hátralépett egy település) (2. táblázat). Mindkét esetben az alföldi vármegyék és Tolna vármegye települései mutatnak nagy stabilitást. A 25-ből kikerülő és oda bekerülő települések esetében Nógrád, Somogy, Vas, Veszprém és Zala vármegyében legnagyobbak a változások, a pozícióváltásokban Nógrád és Pest vármegye mellett Heves, Komárom-Esztergom, Fejér, Veszprém és Somogy vármegye emelkedett ki. Nógrád

vármegye esetében a továbbiakban elemzett ágazati folyamatokon kívül az is szerepet játszott, hogy itt az egyik legkisebb az első 25 település népességszámának szórása, így relatíve kis változások is jelentős pozícióbeli elmozdulással jártak.

3. táblázat

A listába be- és kikerülő, valamint pozícióváltó települések száma évtizedenként

The number of settlements entering and leaving the list,
as well as changing positions, per decades

Időszak	Be-, illetve kikerülés a 25-be/25-ből		Pozícióváltás	
	összesen	Magyarország25	összesen	Magyarország25
1870–1880	30	2	756	44
1880–1890	31	1	714	30
1890–1900	25	2	676	58
1900–1910	27	1	758	34
1910–1920	24	1	692	30
1920–1930	30	1	672	32
1930–1941	26	1	662	24
1941–1949	25	1	638	20
1949–1960	31	1	936	42
1960–1970	36	4	860	50
1970–1980	25	1	646	36
1980–1990	24	1	566	18
1990–2001	20	1	534	16
2001–2011	18	1	494	22
2011–2022	26	1	566	22

Forrás: az [1–2] adatai alapján saját számítás.

Az előzőekben elemzett két mutató változásaiban érdekes időbeli tendenciák is felfedezhetők (3. táblázat). Az első 25-be kerülés és onnan kikerülés vonatkozásában a legtöbb (36) változás a leggyorsabb urbanizációval jellemezhető 1960-as évtizedben volt, ezt követi az 1870-es, az 1880-as, az 1920-as és az 1950-es évtized (30–31 változás). A legstabilabb ugyanakkor az 1990-es és a 2000-es évtized, amikor is mindössze 18–20 változás történt. A pozícióváltásokban hasonlóan kiemelkedik az 1950-es és az 1960-as évtized, ugyanis ekkor következtek be a legjelentősebb változások a népes településeken, továbbá viszonylag gyorsak voltak a változások 1870 és 1949 között, valamint az 1970-es években is, azóta viszont valamelyest stabilizálódtak a pozíciók, a 2000-es évtizedben csak 494 pozícióváltás történt. A vármegyék közül az évtizedenkénti szélsőségek leggyakrabban Fejér vármegyét jellemezték, ahol 1949 és 1960 között 118 pozícióváltás történt a vármegye első 25 legnépesebb településében, melyet Borsod-Abaúj-Zemplén (1960–1970: 94), Nógrád (1900–1910: 86) és Pest vármegye (1900–1910: 82) követett. A legstabilabb időszakok ugyanakkor Békés (2001–2011: 4, 1970–1980: 8 pozícióváltás), Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében (1990–2001: 4 pozícióváltás) voltak. 2011 és 2022 között a legtöbb pozícióváltás Győr-Moson-Sopron vármegyében (68) történt, ezt Pest és Nógrád vármegye (egyaránt 48) követi, ugyanakkor Békés, Komárom-Esztergom és Tolna vármegyében csak 14

pozícióváltozás volt a legutóbbi évtizedben. Az okok között elsősorban a vármegyék nagyobb népességszámú településeinek funkcionális sokszínűsége vagy homogenitása keresendő, valamint a társadalmi-gazdasági folyamatok közül az ipar és az agglomerálódás járult hozzá a gyors változásokhoz.

4. táblázat

**A bekerülési küszöbérték (25. legnépesebb település népességszáma)
vármegyénként**

The inclusion threshold (population of the 25th most populous settlement) per county

(fő)

Vármegye	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Bács-Kiskun	3 597	3 641	4 131	4 384	4 757	4 622	4 818	4 913
Baranya	1 456	1 458	1 596	1 671	1 819	1 810	1 864	1 844
Békés	2 663	3 171	3 630	4 109	4 763	5 129	5 165	5 506
Borsod-Abaúj-Zemplén	2 406	2 073	2 591	2 705	2 819	2 939	2 994	3 306
Csongrád-Csanád	2 220	2 316	2 712	3 025	3 196	3 130	3 676	3 643
Fejér	2 413	2 400	2 572	2 703	2 802	2 874	2 959	3 077
Győr-Moson-Sopron	1 803	1 987	2 030	2 047	2 130	2 162	2 302	2 388
Hajdú-Bihar	3 000	2 973	3 251	3 566	3 804	4 061	4 271	4 573
Heves	2 125	2 022	2 308	2 425	2 690	2 812	3 017	3 002
Jász-Nagykun-Szolnok	3 037	3 209	3 712	4 121	4 558	4 884	5 196	5 199
Komárom-Esztergom	1 406	1 527	1 648	1 772	1 876	1 799	1 888	1 903
Nógrád	1 280	1 165	1 286	1 481	1 625	1 702	1 760	1 884
Pest	2 831	3 069	3 465	3 993	4 620	5 069	5 737	6 979
Somogy	1 931	2 063	2 078	2 172	2 327	2 307	2 351	2 248
Szabolcs-Szatmár-Bereg	2 214	2 269	2 534	2 923	3 151	3 289	3 802	4 279
Tolna	2 338	2 443	2 499	2 662	2 787	2 767	2 802	2 930
Vas	1 219	1 347	1 456	1 561	1 546	1 606	1 677	1 632
Veszprém	1 690	1 712	1 805	1 732	1 741	1 773	1 734	1 948
Zala	1 186	1 283	1 402	1 534	1 568	1 633	1 712	1 685
Vármegye	1949	1960	1970	1980	1990	2001	2011	2022
Bács-Kiskun	5 529	4 997	4 396	4 255	3 867	4 031	3 881	3 972
Baranya	1 858	1 835	1 827	1 749	1 725	1 702	1 565	1 529
Békés	5 872	5 686	5 092	4 893	4 340	4 107	3 698	3 323
Borsod-Abaúj-Zemplén	3 341	3 688	4 130	4 192	3 952	4 129	3 886	3 553
Csongrád-Csanád	3 890	3 844	3 308	3 015	2 755	3 145	2 923	2 699
Fejér	3 223	3 352	3 173	2 922	2 971	3 445	3 548	3 839
Győr-Moson-Sopron	2 314	2 433	2 459	2 549	2 445	2 388	2 379	2 704
Hajdú-Bihar	4 786	4 832	4 691	4 369	4 126	4 230	4 062	3 957
Heves	3 152	3 232	2 977	3 004	2 729	2 761	2 666	2 527
Jász-Nagykun-Szolnok	5 337	5 044	5 147	4 788	4 427	4 508	4 180	3 700
Komárom-Esztergom	1 923	2 360	2 417	2 288	2 314	2 314	2 356	2 407
Nógrád	1 992	2 022	1 972	1 870	1 771	1 763	1 647	1 579
Pest	6 910	7 851	9 137	11 029	10 589	12 145	13 502	14 841
Somogy	2 467	2 317	2 237	2 137	2 112	2 035	1 900	1 890
Szabolcs-Szatmár-Bereg	4 388	4 737	4 085	4 296	4 190	4 136	3 916	3 625
Tolna	2 929	2 861	2 638	2 463	2 227	2 184	2 033	1 757
Vas	1 676	1 586	1 390	1 247	1 198	1 188	1 197	1 171
Veszprém	1 767	1 948	1 936	1 829	1 785	2 083	1 946	1 987
Zala	1 756	1 840	1 550	1 429	1 382	1 324	1 288	1 315

Forrás: az [1-2] adatai alapján saját számítás.

5. táblázat

**Az 1870 és 2022 közötti legalacsonyabb és legmagasabb,
valamint a 2022. évi bekerülési küszöbérték vármegyénként**
The lowest and highest threshold between 1870–2022, and
2022 enrollment limit per county

Vármegye	Legalacsonyabb 25. hely		Legmagasabb 25. hely		25. hely 2022-ben, fő	A 2022. évi küszöbérték a leg- magasabb %-ában
	fő	éve	fő	éve		
Bács-Kiskun	3 597	1870	5 529	1949	3 972	71,8
Baranya	1 456	1870	1 864	1930	1 529	82,0
Békés	2 663	1870	5 872	1949	3 323	56,6
Borsod-Abaúj-Zemplén	2 073	1880	4 192	1980	3 553	84,8
Csongrád-Csanád	2 220	1870	3 890	1949	2 699	69,4
Fejér	2 400	1880	3 839	2022	3 839	100,0
Győr-Moson-Sopron	1 803	1870	2 704	2022	2 704	100,0
Hajdú-Bihar	2 973	1880	4 832	1960	3 957	81,9
Heves	2 022	1880	3 232	1960	2 527	78,2
Jász-Nagykun-Szolnok	3 037	1870	5 337	1949	3 700	69,3
Komárom-Esztergom	1 406	1870	2 417	1970	2 407	99,6
Nógrád	1 165	1880	2 022	1960	1 579	78,1
Pest	2 831	1870	14 841	2022	14 841	100,0
Somogy	1 890	2022	2 467	1949	1 890	76,6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	2 214	1870	4 737	1960	3 625	76,5
Tolna	1 757	2022	2 930	1941	1 757	60,0
Vas	1 171	2022	1 677	1930	1 171	69,8
Veszprém	1 690	1870	2 083	2001	1 987	95,4
Zala	1 186	1870	1 840	1960	1 315	71,5

Forrás: az [1-2] adatai alapján saját számítás.

A vármegyék településhálózatának különbségéből adódik, hogy jelentős mértékben eltérő népességszám szükséges ahhoz, hogy egy település bekerülhessen az adott vármegyében a 25 legnépesebb közé (4. és 5. táblázat). A legalacsonyabb bejutási küszöbértékek Nógrád (1880: 1165 fő), Vas (2022: 1171 fő) és Zala vármegyét (1870: 1186 fő) jellemezték, ugyanakkor 2022-ben Pest vármegyében ehhez 14 841 fős népesség kellett. Az apró- és kistelepülések vármegyékben a legtöbb évtizedben 2000 főnél kisebb népesség is elegendő volt a bejutáshoz, ugyanakkor Pest vármegyén kívül Bács-Kiskun, Békés és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében az is előfordult, hogy 5000 fő feletti népességszám kellett az első 25-be kerüléshez. Az időbeli trendek azt mutatják, hogy 1870 és 1949 között minden vármegyében nőtt a bejutási küszöbérték, a legnagyobb mértékben Békés, Pest és Szabolcs-Szatmár-Bereg, a legkisebben pedig Veszprém vármegyében. Ennek okai a viszonylag magas természetes szaporodás és a

lassú urbanizáció. A legtöbb vármegyében 1949 vagy 1960 után csökkent a bejutási küszöbérték, kivéve Borsod-Abaúj-Zemplén, Pest, Fejér, Komárom-Esztergom, Veszprém és Győr-Moson-Sopron vármegyét. A visszaesés kisebb hullámzásokkal, de 1990 után is tart, kivéve Pest, Győr-Moson-Sopron, Veszprém, Fejér és Komárom-Esztergom vármegyét. 2022-re az adott vármegyében valaha volt maximális bekerülési küszöbértéknek mindössze 56%-a a 25. település népességszáma Békés, de 60–70%-a Csongrád-Csanád, Jász-Nagykun-Szolnok, Tolna és Vas vármegyében is. A bejutási küszöbértékek változása elsősorban a fejlődés és az urbanizáció mértékével függ össze.

A vármegyék 25 legnépesebb településének koncentrációját két mérőszámmal jellemeztük (Függelék F1. táblázat). A mindenkor első 25 település népességének a vármegye összlakosságához mért legmagasabb aránya (70–80%) az alföldi vármegyékben volt. Ezzel szemben 2022-ben Borsod-Abaúj-Zemplén, Somogy és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében 50–60% közötti ez az arány, Pest vármegyében pedig csak 48%. Az első 25 település vármegyén belüli népességaránya míg az alföldi vármegyékben összességében alig változott 1870 és 2022 között (általában 1870 és 1949 között csökkent a mutató értéke, 1949 és 1990 között nőtt, azóta pedig stagnál), addig az ország többi részén 1870 és 2022 között jelentősen nőtt, így Baranya vármegyében 36, Vas vármegyében 30, Somogy és Veszprém vármegyében egyaránt 28, Zala vármegyében 26 százalékponttal. E vármegyékben 1949 és 1980 között nőtt leggyorsabban a vizsgált arány.

A vármegyénkénti első 25 település koncentrációs (Hirschmann-Herfindahl) indexe hasonló jellemzőket mutat. A legalacsonyabb értékek az alföldi vármegyéket és Pest vármegyét jellemzik, és ezen térségekben alig nőtt a koncentráció mértéke 1870 és 2022 között. Dunántúl és Észak-Magyarország legtöbb vármegyéjében a kezdeti alacsony értékek jelentős mértékben emelkedtek, leggyorsabban 1949 és 1980 között. 2022-ben az első 25 település a legnagyobb népességkoncentrációt Baranya (0,32), Csongrád-Csanád (0,24), Hajdú-Bihar és Vas vármegyében (egyenként 0,23) figyelhetjük meg, a legalacsonyabbat pedig Békés, Jász-Nagykun-Szolnok és Tolna (egyenként 0,09), valamint Pest vármegyében (0,05).

A vármegyék 25 legnépesebb települése – települési trendek

Az ország 19 vármegyéjében 1870 és 2022 között 736 település szerepelt legalább egy alkalommal az adott vármegye 25 legnépesebb települése között. Az egyes települési utak, illetve az egyes vármegyékben bekövetkező változások településenkénti elemzése meghaladja jelen tanulmány kereteit, így csak az egyes speciális településcsoportok útjainak meghatározására vállalkozhattunk, ezekhez kerestünk konkrét példákat. Elsősorban olyan jellegzetes településtípusokat választottunk ki, melyek növekedése jelentős mértékben meghaladta az átlagot, vagy jelentős mértékben elmaradt attól,

azaz olyanokat, melyek bekerültek a listába vagy előretörtek abban, illetve visszaestek vagy kikerültek belőle.

A megyeszékhelyek, a megyei jogú városok e vonatkozásban nem különösen érdekesek, ugyanis előbbiek legtöbbje a teljes vizsgált időszakban az adott vármegye legnépesebb települése volt, utóbbiak pedig közvetlenül követték őket. A megyeszékhelyek közül 1870-ben a következők nem az első helyen szerepeltek: Salgótarján, Szekszárd (egyaránt 2. hely) és 1880-tól mindkettő, Szolnok (3. hely) és 1900-tól, Tatabánya (5. hely) és 1910-től már első a vármegyében. Legkésőbb a Pápa mögött 2. helyen induló Veszprém (1970) és a Nagykanizsa mögött 2. helyen induló Zalaegerszeg (1980) vált az adott vármegye legnépesebb településévé. A megyei jogú városok közül Hódmezővásárhely és Sopron végig második vármegyében, Esztergom 1900-ig, Nagykanizsa 1970-ig első, majd azóta második. Baja a 2-3. helyen hullámzik, Dunaujváros a 12. helyről tör előre. Érd helyzete speciális Pest vármegyében, 1870-ben és 1880-ban még csak éppen bekerült az első 25 legnépesebb település közé, majd kiesett onnan, és csak 1941-ben került vissza, de 1980-tól már folyamatosan a vármegye legnépesebb települése. A korábban megyeszékhely jogállású települések (Sopron, Esztergom, Balassagyarmat, Sátoraljaújhely, Gyula, Szentés, Makó) státusuk elvesztése után sem rontottak vármegyén belüli rangszámukon, az egyetlen kivétel Sátoraljaújhely, 2001. évi pozícióvesztésével. Baja, Mátészalka, Berettyóújfalu és Szikszó csak 1920 és 1950 között volt megyeszékhely, és e települések az említett időszakban kismértékben előretörtek a listában, de – Szikszó kivételével – a megyeszékhelyi státusuk elvesztése után is javult a pozíciójuk.

A településtípusok közül az egyik legjellegzetesebb utat az iparvárosok, illetve az ipari falvak járták be, ideértve a bányásztelepüléseket is. A nagyobb települések esetében jelentős előretörést figyelhetünk meg, sokszor csak azért nem kerültek be újoncként az első 25-be, mert a később hozzájuk csatolt falvakkal együtt már 1870-ben is a vármegye 25 legnagyobbja között voltak (Tatabánya, Salgótarján, Ajka). A kisebb népességszámú ipari falvak esetében az a gyakori út, hogy az ipar felfutásával bekerültek a vármegye 25 legnépesebb települése közé, pár évtized múlva elérték a csúcst, majd fokozatosan, lassan visszaestek a listákban. Közülük néhányan bejutottak a listába, majd ki is estek onnan, így például Borsodnádasd 1949 és 1980 között szerepel vármegyéje 25 legnépesebb települése között, Almásfüzitő 1960 és 2001 között (1970-ben 15.), Úrkút 1949 és 2011 között, Dudar 1960 és 1970 között, Mátranovák 1910 és 2011 között (1920-ban és 1949-ben egyaránt 7.), Etes 1900 és 1970 között, Lovászi 1949 és 2011 között, Petőfibánya 1960 és 2011 között, Visonta pedig csak 1960-ban szerepelt vármegyéje első 25 települése között. Több ipari település ugyanakkor bent is marad a listában (Dorog, Tokod, Tokodaltáró, Sárísáp, Pétfürdő, Lőrinci, Bélapátfalva), de az elmúlt évtizedekben már e települések is hátrébb sorolódtak a vármegyei rangsorban.

Az idegenforgalmi jellegű települések szintén jellegzetes utat jártak be, ám – ellentétben az iparvárosokkal – legtöbbjük abban az esetben, ha bekerült az adott vármegye

25 legnépesebb települése közé, akkor közöttük is maradt. A legnagyobb ilyen csoportot a Balaton-parti települések alkotják, közülük egyesek már a két világháború között bekerültek az első 25-be (Balatonalmádi, Badacsonytomaj, Balatonboglár, Balatonlelle), mások csak 1949 és 1990 között (Gyenesdiás, Vonyarcvashegy, Fonyód, Balatonföldvár, Zamárdi), vagy épp csak 1990 után (Csopak, Balatonszárszó). Somogy vármegye 25 legnépesebb települése közül 1870-ben 1, 2022-ben 8 volt Balaton-parti. Hasonló, de kisebb léptékű folyamatok jellemzik a Velencei-tó környékét is. A Tisza-tó környéke azonban kivételnek számít, ugyanis Poroszló 2022-ben 25. a vármegyei listán, Kisköre folyamatosan veszített pozíciójából, Tiszanána pedig már ki is esett Heves vármegye 25 legnépesebb települése közül. A pozícióvesztés megfigyelhető Abádszalók esetében is, de ott a vármegye többi települése is visszaesik, így a pozícióvesztés kisebb mértékű. A gyógyfürdővel rendelkező települések közül Harkány, Hévíz, Zalakaros és Bük előretörése kiemelkedő. A vízparti turizmus és a gyógyfürdők kivételével ugyanakkor más turisztikai szegmensek szinte sohasem idéztek elő jelentős előretörést a népességi listákon. Villány, vagy a Tokaji borvidék települései még a saját vármegyéjükön belül is a visszacsúszó települések között vannak. E turizmusformák ugyanis nem jártak tömeges bevándorlással, a borvidékek esetében pedig a mezőgazdasági jellegből adódó pozícióvesztés ellensúlyozta a turizmushoz köthető és amúgy is csak az utóbbi években jelentkező népességszám-növekedést.

A listákon előrelépő, illetve a listákra bekerülő települések legnagyobb csoportját a nagyvárosok agglomerációjában lévő települések adják. Pest vármegyében e települések a kezdetektől fogva egyre nagyobb szerephez jutnak, az agglomeráció távolabbi részén fekvő, vagy az azon kívüli falvak pedig fokozatosan kiesnek a listából. Néhány sajátos esetben 1990 előtt már máshol is elindult e települések (Felsőzsolca, Alsózsolca, Sándorfalva) előretörése, de az 1990 után megjelenő szuburbanizáció hozta őket alapvetően kedvező helyzetbe. Szinte minden nagyváros környékén vannak olyan falvak, melyek bekerültek az adott vármegye legnépesebb települései közé, sőt sokszor a lista első részébe is bejutottak, így Baranya vármegyében Kozármisleny 1980-ban került be a 25 legnépesebb közé, 2022-ben már 6., Péllérd 2001-ben, Nagykozár pedig 2011-ben. Győr-Moson-Sopron vármegyében több város környékén is előfordulnak hasonló települések, Győr mellett Győrújbarát előretörése kiemelkedő, de új település a listán Győrzámoly, Abda, Gönyű, Öttevény és Vámoszabadi is, Sopron mellett Harka és Nagycenk is bekerült a listába, a Pozsonyhoz közeli Rajka míg 2011-ben csak 20. volt, addig 2022-ben már 8. a vármegyében.

A listákon visszaeső települések között két nagyobb csoportot különböztethetünk meg, bár ezek átfedik egymást. Jelentősen visszacsúsztak a listákban azok a települések, amelyekben alapvetően uralkodó maradt az agrárfunkció, elsősorban abban az esetben, ha az adott vármegyében ezzel szemben számos nem agrárjellegű település is kialakult. A 19. század végén még előfordult, hogy agrárjellegű települések bekerültek az első 25-be, és sikeresen ott is maradtak (Lajosmizse, Izsák, Kerekegyháza), mások viszont fokozatosan lecsúsztak, és ki is estek az első 25-ből (Dunapataj, Madaras,

Katymár, Vaskút, Besenyőtelek, Csány, Kömlő, Pély). Az alföldi agrárvárosok vármegyén belüli visszaesése – szemben az országos listával – ugyanakkor Pest vármegye kivételével nem kiemelkedő, hiszen saját vármegyéjükön belül hasonló, szintén zsugorodó városokkal versengenek.

Több vármegye esetében előfordul, hogy a visszaeső, a listából kihulló települések területi koncentrációt mutatnak, a vármegye valamely periférikus térségében csoportosulnak. A teljesség igénye nélkül ilyen települések koncentrálódnak Bácskában (Madaras, Katymár, Vaskút, Bácsbokod, Gara, Hercegszántó), Biharban (Biharnagybajom, Sárretudvari, Báránd, Csökmő, Berekböszörmény), Bodroghözben (Cigánd, Rics, Tiszakarád), a Tokaj-Hegyalján (Tokaj, Abaújszántó, Tarcál, Tállya, Mád, Monok, Tolcsva, Erdőbénye), Heves vármegye déli részén (Poroszló, Besenyőtelek, Tiszánána, Kömlő, Pély, Sarud), Fejér vármegye déli részén (Cece, Kisláng, Lajoskomárom, Mezőszilas, Alap), Győr-Moson-Sopron vármegye déli részén (Beled, Szany, Szil, Kájárpéc, Tényő), vagy Tolna vármegye középső és nyugati területein (Gyöngyös, Ozora, Szakcs, Gyulaj, Nagyszékely, Tevel).

Néhány esetben a népességszám hirtelen változása az etnikai-vallási összetétellel is magyarázható. A második világháború évtizedében az elhurcolt zsidóság (Tokaj, Kiszvárd), a kitelepített németek (Fertőrákos, Mosonszolnok) vagy szlovákok (Tótkomlós) rövid távon csak abban az esetben okozták a település visszaesését, ha a helyükre lényegesen kevesebb magyart telepítettek.

Előfordul, hogy sajátos egyedi folyamatok esetenként szélsőséges mozgásokhoz is vezettek. A vasúti átrakóhely, Záhony 1990-ben a „semmitől” kerül be Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye 25 legnépesebb települése közé, rögtön a 18. helyre, de azóta lassan visszaesik. A Veszprém vármegyei Csót 1920-ban a vármegye 8. legnépesebb települése volt, de sem előtte, sem utána nem szerepelt az első 25-ben. Ennek hátterében az áll, hogy a település határában 1915 és 1923 között hadifogoly-, illetve leszerelőtábor működött. A szintén Veszprém vármegyei Hajmáskér 1920 és 1941 között szerepelt a listán, 1941-ben 8. volt, ami pedig az ország egyik legnagyobb laktanyájával magyarázható. (A laktanya lakásokká alakításával összefüggésben 2001-ben újra bekerült a vármegye 25 legnépesebb települése közé, de ellentétben a szuburbán települések tipikus útjával, a következő évtizedekben csak stagnált a pozíciója.) Kivételnek számít a legtöbb szocialista város és számos hirtelen felfutó, majd visszaeső bányász-falu is.

Ide kapcsolódnak azok a települések, melyek újonnan bekerülőként rögtön a lista viszonylag kedvező pozíciójában találhatók, illetve azok is, amelyek viszonylag kedvező helyről estek ki a következő évtizedre a vármegye első 25 legnépesebb települése közül. 52 olyan település van, amely bekerülésekor rögtön a 20., de csak 14 olyan, amelyik a 15. hely előtt szerepelt. Ide tartoznak az ipari és bányásztelepülések (Tiszaújváros, Oroszlány, Mátraterenye, Mátraverebély, Mátranovák, Bélapátfalva), az agglomerációs települések (Érd, Gyál), az idegenforgalmi települések (Balatonalmádi, Badacsonytomaj), a katonai objektumokkal rendelkező települések (Hajmáskér, Csót),

valamint a tanyás Jászkarajenő és az algyői árvízkárosultaknak épült Sándorfalva is. Érdekes, hogy Hajmáskér kétszer került fel a listára, mindkétszer rögtön a 20. hely elé. A legmagasabb pozíciókból kieső települések között csak 16 olyan van, amely az első 20-ból, közülük Szil és Drégelypalánk egyaránt a 15., a már említett Csót és Hajmáskér a 8., valamint Fertőrákos a 9. helyről esett ki, utóbbi esetében a németek kitelepítése okozta a nagyon gyors népességfogyást.

A minden népszámlálás alkalmával vármegyénk 25 legnépesebb települése között szereplők közül jelenleg a legkisebb népességszámúak a Zala vármegyei Söjtör (1434 fő 2022-ben), Szepetnek (1453), Pacsa (1505), Túrje (1536) és a Vas vármegyei Ikervár (1632). Közülük további 11 település népességszáma nem érte el a 2000 főt 2022-ben. Azon települések között, amelyek bekerültek a listába, és 2022-ben is szerepeltek benne, még kisebbek is előfordulnak (Rum 1171, Vasszécseny 1186, Nádasd 1198, Egyházasrádóc 1311, Rezi 1315, Sé 1356 fő).

Az országban 53 olyan település van, amelyik 1870 és 2022 között valamikor szerepelt az adott vármegye első 25 települése között, de népességszáma ma már nem éri el az 1000 főt. A legtöbb ilyen település az aprófalvas szerkezetű Zala (14), Vas (13), Baranya (7), Tolna (6), Somogy (5) és Veszprém (4) vármegyében található, de előfordulnak Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád vármegyében is. Közülük öt település jelenleg már 500 fő alatti aprófalva, Kondorfa (2022-ben 492 fős) 1941-ben, Bértavár (491 fős) 1880 és 1900, Nagyszékely (396 fős) 1870 és 1890, Rönök (357 fős) 1870 és 1910, valamint Pápoc (293 fős) 1870 és 1930 között szerepelt a vármegye első 25 településének listájában. Közülük a Tolna vármegyei Nagyszékely kivételével mindegyik Vas vármegyében található.

Ezzel szemben 77 olyan település van Magyarországon, amelyik népességszáma 2022-ben meghaladta a 3000 főt, de egyetlen alkalommal sem szerepeltek vármegyénk 25 legnépesebb települése között. Területi eloszlásuk erős koncentrációt mutat, 62 közülük Pest vármegyében, emellett 6 Fejér, 3 Szabolcs-Szatmár-Bereg, egyaránt 2 Bács-Kiskun és Jász-Nagykun-Szolnok, egyaránt 1 pedig Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar vármegyében található. E lista első 53 helyén csak Pest vármegyei település van. A nem Pest vármegyeiek között Pákozd, Ráckeresztúr, Nyírábrány és Kulcs a legnagyobbak (napjainkban 3500–3600 fővel), Pest vármegyéből 33-ban az 5000, ezen belül 12-ben a 10 000 főt is meghaladja a népességszám, a legnagyobbak közülük a 12 000 feletti Halásztelek, Tököl, Budakalász és Maglód, a 13 879 fős Kistarcsa és a 14 525 fős Törökbálint.

Összegzés

A hazai települések átalakulási folyamatait az elmúlt 150 évben számos tényező befolyásolta, így azok egymástól jelentősen eltérő települési utakat jártak be funkciók, településméret és fekvés alapján is. A népességszám-változás és a települések népességszám szerinti rangsorban elfoglalt helye alkalmasnak bizonyult a változások

meგრადásához. A vármegyék 25 legnépesebb településének népszámlálásonkénti listáinak összehasonlításával körülhatárolhatók azok a társadalmi, gazdasági és politikai folyamatok, melyek az egyes településtípusok helyzetének változásait, valamint a településhálózat vármegyei szintű területi különbségeit is okozták.

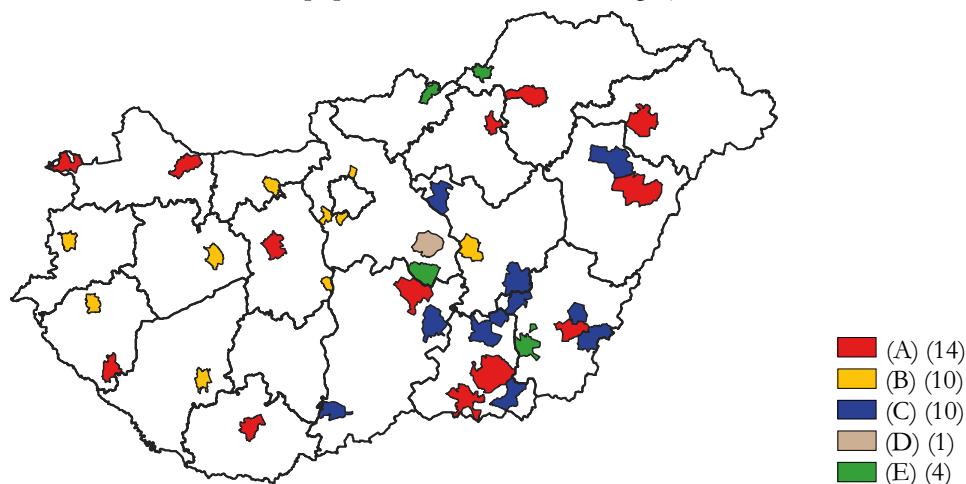
Települési szinten a legfontosabb meghatározó tényezőknek az urbanizáció és a szuburbanizáció komplex folyamatai mellett a települések (ipari, agrár-, turisztikai) funkciói bizonyultak, ugyanakkor számos esetben a település vármegyén belüli földrajzi elhelyezkedése is lényeges. Jelentősek az eltérések a települési folyamatokban az egyes régiók, nagytájak, településhálózati régiók vonatkozásában is.

A leggyorsabb átalakulások olyan vármegyékben következtek be, melyek fejlődése, népességnövekedése gyors volt az elmúlt másfél évszázadban, továbbá amelyekben eltérő funkciójú települések határozták és határozzák meg a településhálózatot (Somogy, Veszprém, Komárom-Esztergom, Fejér, Pest, Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye). Ezzel szemben a legstabilabbnak az alföldi vármegyék bizonyultak, az ottani települések funkcionális szerkezete homogén, így bár e településcsoport jelentős mértékben visszaesett az országos összevetésben, de az egyes vármegyéken belül a települési pozíciók csak kismértékben változtak. E folyamatok időszakaszokra is bonthatók, a leggyorsabb átrendeződések 1949 és 1970 (bizonyos esetekben 1949 és 1980) között zajlottak, ugyanakkor több mutató alapján is azt állapíthatjuk meg, hogy éppen az 1990 utáni időszakban legkisebb mértékűek a változások az adott vármegye 25 legnépesebb településében, ugyanis ekkor voltak a legkisebb mértékű átrendeződések.

Függelék

F1. ábra

Magyarország 25 legnépesebb települése, 1870–2022
The 25 most populous settlements in Hungary, 1870–2022

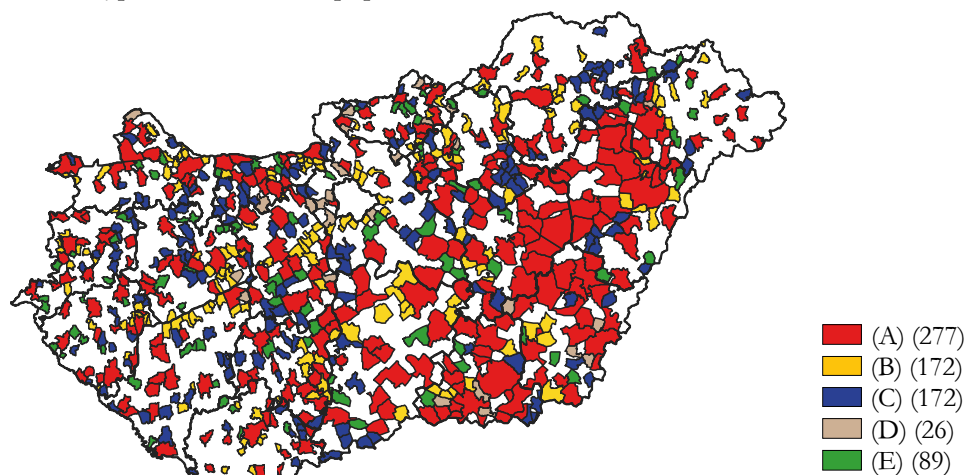

Megjegyzés: Itt és a továbbiakban A: 1870 és 2022 között minden népszámlálásnál az ország 25 legnépesebb települése között található. B: 1870-ben nincs az első 25 település között, de később bekerül oda és ott is marad. C: 1870-ben az első 25 település között van, de később kiesik onnan és 2022-ben sincs ott. D: 1870-ben és 2022-ben is az első 25 település között van, de egyes köztes években kiesik közülük. E: 1870-ben és 2022-ben sincs az első 25 település között, de egyes köztes években szerepel a listán.

Forrás: az [1-2] adatai alapján saját szerkesztés.

F2. ábra

A vármegyék 25 legnépesebb településeinek típusai, 1870–2022
Types of the 25 most populous settlements in the counties, 1870–2022

Forrás: az [1-2] adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

F1. táblázat

**Az első 25 legnépesebb település aránya a vármegye össznépességéből és
népességszámának Hirschmann-Herfindahl indexe**

The proportion of the 25 most populous settlements in the total population of the
county, and the Hirschmann-Herfindahl index of their population

Vármegye	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Az első 25 település aránya a vármegye össznépességéből, %								
Bács-Kiskun	61,2	61,5	60,8	60,8	60,2	59,7	58,9	59,3
Baranya	35,9	38,0	39,3	41,9	43,9	44,3	46,6	49,6
Békés	79,6	77,3	76,6	75,4	73,7	73,2	73,0	72,9
Borsod-Abaúj-Zemplén	35,2	36,5	38,6	41,3	43,6	44,6	44,2	45,9
Csongrád-Csanád	88,8	88,5	86,3	86,0	85,2	85,1	84,6	84,4
Fejér	54,1	54,0	54,2	55,4	56,4	56,2	55,1	56,1
Győr-Moson-Sopron	48,0	48,6	49,4	51,8	53,3	53,9	54,6	56,9
Hajdú-Bihar	71,4	72,6	72,2	73,6	74,6	75,7	75,5	75,4
Heves	50,7	53,1	52,5	53,2	53,4	53,0	52,9	53,1
Jász-Nagykun-Szolnok	73,1	72,9	72,0	71,5	71,6	72,9	71,9	71,7
Komárom-Esztergom	63,9	63,8	63,9	65,4	68,0	69,6	70,6	72,3
Nógrád	45,4	49,2	50,1	51,7	52,2	52,0	52,1	52,8
Pest	44,1	44,3	44,0	43,3	43,1	43,1	42,6	43,5
Somogy	30,2	31,6	32,9	34,9	36,5	37,6	38,2	38,7
Szabolcs-Szatmár-Bereg	35,8	37,7	38,1	38,8	40,0	41,3	42,5	42,8
Tolna	55,3	55,3	55,5	55,9	56,9	57,2	56,8	56,4
Vas	40,3	41,8	42,2	45,3	47,8	48,4	49,1	51,0
Veszprém	40,4	41,1	40,8	42,0	43,0	42,9	44,0	46,5
Zala	40,0	40,8	40,6	41,1	41,6	42,9	42,8	42,9
Magyarország 25	18,7	20,5	22,1	25,9	28,1	29,3	30,4	32,4
Vármegye	1949	1960	1970	1980	1990	2001	2011	2022
Bács-Kiskun	57,2	59,1	63,1	66,7	68,6	69,5	70,7	71,2
Baranya	50,0	58,4	64,5	69,3	72,0	71,3	72,1	71,8
Békés	71,5	72,3	75,0	78,0	79,4	79,7	80,4	81,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	44,8	48,1	54,4	59,2	60,3	59,1	58,7	57,9
Csongrád-Csanád	83,6	84,6	86,6	87,9	88,5	88,3	88,8	89,1
Fejér	54,2	59,2	64,3	69,6	71,1	69,9	68,6	67,6
Győr-Moson-Sopron	54,8	57,9	62,5	67,2	69,2	69,1	69,4	68,4
Hajdú-Bihar	73,9	75,5	78,9	81,9	83,6	83,5	83,9	84,1
Heves	52,6	54,3	57,2	61,0	62,3	61,8	62,0	61,3
Jász-Nagykun-Szolnok	70,5	71,6	74,2	76,7	77,7	77,7	77,6	77,0
Komárom-Esztergom	73,0	75,3	78,3	80,6	80,8	80,3	79,9	79,5
Nógrád	52,3	54,5	57,0	60,3	62,3	62,6	61,9	60,4
Pest	43,5	44,2	46,6	49,0	49,9	48,9	48,7	48,4
Somogy	38,3	42,5	48,1	53,9	57,3	57,6	59,1	58,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	41,3	41,9	45,3	50,5	53,1	53,2	53,7	53,8
Tolna	57,2	59,4	62,9	68,3	71,1	71,6	72,4	72,6
Vas	49,5	52,4	58,1	65,0	68,3	69,1	70,0	69,8
Veszprém	46,5	53,2	59,5	65,9	69,0	69,2	69,4	68,3
Zala	42,8	47,3	53,4	60,8	64,8	65,9	66,8	66,4
Magyarország 25	30,7	32,6	36,7	39,0	40,2	38,3	38,3	37,9

(A táblázat a következő oldalon folytatódik.)

(Folytatás.)

Vármegye	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Az első 25 település népességszámának Hirschmann-Herfindahl indexe								
Bács-Kiskun	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07
Baranya	0,13	0,15	0,16	0,20	0,20	0,21	0,25	0,28
Békés	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06
Borsod-Abaúj-Zemplén	0,08	0,09	0,11	0,13	0,15	0,16	0,16	0,18
Csongrád-Csanád	0,12	0,12	0,12	0,13	0,13	0,13	0,14	0,14
Fejér	0,07	0,08	0,08	0,09	0,09	0,10	0,10	0,11
Győr-Moson-Sopron	0,12	0,12	0,12	0,14	0,15	0,16	0,15	0,16
Hajdú-Bihar	0,08	0,09	0,09	0,11	0,12	0,13	0,13	0,14
Heves	0,08	0,09	0,08	0,08	0,08	0,08	0,08	0,09
Jász-Nagykun-Szolnok	0,05	0,05	0,05	0,05	0,06	0,06	0,06	0,06
Komárom-Esztergom	0,08	0,08	0,08	0,08	0,09	0,10	0,10	0,11
Nógrád	0,06	0,07	0,09	0,11	0,09	0,10	0,10	0,11
Pest	0,07	0,07	0,07	0,06	0,06	0,06	0,06	0,05
Somogy	0,05	0,06	0,06	0,08	0,09	0,10	0,11	0,10
Szabolcs-Szatmár-Bereg	0,07	0,07	0,07	0,08	0,08	0,09	0,09	0,10
Tolna	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06
Vas	0,07	0,08	0,08	0,11	0,12	0,13	0,14	0,15
Veszprém	0,08	0,08	0,08	0,08	0,09	0,08	0,09	0,09
Zala	0,10	0,10	0,10	0,11	0,12	0,12	0,12	0,12
Magyarország 25	0,13	0,15	0,19	0,25	0,28	0,29	0,31	0,33
	1949	1960	1970	1980	1990	2001	2011	2022
Bács-Kiskun	0,07	0,08	0,09	0,10	0,11	0,12	0,13	0,13
Baranya	0,27	0,29	0,33	0,34	0,34	0,33	0,33	0,32
Békés	0,06	0,06	0,07	0,08	0,08	0,09	0,09	0,09
Borsod-Abaúj-Zemplén	0,18	0,19	0,21	0,21	0,21	0,20	0,20	0,19
Csongrád-Csanád	0,13	0,15	0,18	0,21	0,23	0,23	0,24	0,24
Fejér	0,10	0,11	0,14	0,18	0,18	0,17	0,16	0,15
Győr-Moson-Sopron	0,16	0,18	0,21	0,23	0,24	0,23	0,23	0,21
Hajdú-Bihar	0,12	0,14	0,18	0,21	0,23	0,23	0,23	0,23
Heves	0,08	0,09	0,11	0,13	0,14	0,13	0,14	0,13
Jász-Nagykun-Szolnok	0,06	0,06	0,08	0,08	0,09	0,09	0,09	0,09
Komárom-Esztergom	0,10	0,10	0,12	0,13	0,13	0,12	0,12	0,12
Nógrád	0,10	0,11	0,13	0,14	0,14	0,14	0,13	0,12
Pest	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05
Somogy	0,10	0,12	0,15	0,17	0,16	0,16	0,16	0,16
Szabolcs-Szatmár-Bereg	0,09	0,10	0,12	0,15	0,16	0,17	0,18	0,19
Tolna	0,06	0,06	0,07	0,08	0,09	0,09	0,09	0,09
Vas	0,14	0,16	0,19	0,22	0,23	0,22	0,22	0,23
Veszprém	0,08	0,09	0,10	0,11	0,12	0,11	0,12	0,11
Zala	0,11	0,13	0,16	0,18	0,19	0,19	0,19	0,18
Magyarország 25	0,33	0,31	0,29	0,26	0,25	0,22	0,22	0,23

Forrás: az [1-2] adatai alapján saját számítás.

IRODALOM

- BAJMÓCY, P. (2003): *Szuburbanizáció a budapesti agglomeráción kívüli Magyarországon* SZTE Földtudományok Doktori Iskola, Szeged.
- BAJMÓCY, P. (2023): A hazai településhálózat átalakulása 1870 és 2022 között a 100 legnépesebb város jellemzői alapján, különös tekintettel az Alföldre *City.Hu: Várostudományi Szemle* 3 (2): 15–40.
- BECSEI, J. (2007): *Átalakuló alföldi városok* SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged.
- BELUSZKY, P. (2003): *Magyarország településföldrajza* Általános rész: 2. javított és bővített kiadás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- BELUSZKY, P. (szerk.) (2008): *Magyarország történeti földrajza* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- BELUSZKY, P. (2010): Magyarország településhálózatának átalakulása a XIX. század közepétől napjainkig. In: SÜLI-ZAKAR, I. (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai II.* pp. 73–109., Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- BELUSZKY, P.–BAJMÓCY, P.–JANKÓ, F. (2021): Települési múlt. In: KOCSIS, K. (főszerk.): *Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom* pp. 102–107., CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest.
- BELUSZKY, P.–GYÓRI, R. (2004): Fel is út, le is út...: Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században *Tér és Társadalom* 18 (1): 1–41. <https://doi.org/10.17649/TET.18.1.929>
- BELUSZKY, P.–GYÓRI, R. (2005): *Magyar városhálózat a 20. század elején* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- BELUSZKY, P.–KOVÁCS, Z. (2012): A Kárpát-medence településföldrajza. In: DÖVÉNYI, Z. (szerk.): *A Kárpát-medence földrajza* pp. 500–561., Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BERRY, B. J. L. (1961): City size distribution and economic development *Economic Development and Cultural Change* 9 (4): 573–587. <https://doi.org/10.1086/449923>
- DÖVÉNYI, Z. (2009): A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák *Statisztikai Szemle* 87 (7–8): 748–762.
- GUERIN-PACE, F. (1995): Rank-size distribution and the process of urban growth *Urban Studies* 32 (3): 551–562. <https://doi.org/10.1080/00420989550012960>
- HORECZKI, R.–MOLNÁR, E.–PIRISI, G. (2023): „A kicsi szép, de gyenge is”? Tűnődés a magyarországi kisvárosok településhálózatban betöltött szerepéről *Comitatus* 246: 191–202.
- KOVÁCS, Z.–BELUSZKY, P.–TÓTH, G.–EGEDY, T. (2021): Városok. In: KOCSIS, K. (főszerk.): *Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom* pp. 116–127., CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest.
- KUNDAK, S.–DÖKMECI, V. (2018): A rank-size rule analysis of the city system at the country and province level in Turkey *ICONARP International Journal of Architecture and Planning* 6 (1): 77–98. <https://doi.org/10.15320/ICONARP.2018.39>
- LI, S. (2015): Rank-size distributions of Chinese cities: macro and micro patterns *Chinese Geographical Science* 26: 577–588. <https://doi.org/10.1007/s11769-015-0792-8>

- MALECKI, E. J. (1980): Growth and change in the analysis of rank-size distribution: empirical findings *Environment and Planning* 12 (1): 41–52. <https://doi.org/10.1068/a120041>
- MODICA, M. (2017): The impact of the European Union integration on the city size distribution of the Member States *Habitat International* 70: 103–113. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2017.10.011>
- PARR, J. B. (1985): A note on the size distribution of cities over time *Journal of Urban Economics* 18 (2): 199–212. [https://doi.org/10.1016/0094-1190\(85\)90017-8](https://doi.org/10.1016/0094-1190(85)90017-8)
- PÉNZES, J. (2024): A magyarországi belső vándorlás néhány területi jellemzője, 1990–2022 *Területi Statisztika* 64 (6): 779–800. <https://doi.org/10.15196/TS640604>
- PIRISI, G. (2014): Zsugorodó kisvárosok – A demográfiai hanyatlás néhány lokális aspektusa *Településföldrajzi Tanulmányok* 3 (2): 35–46.
- PIRISI, G. (2023): Kis város – növekvő figyelem? *CITY.HU Várostudományi Szemle* 3 (1): 5–13.
- SÁRFALVI, B. (1991): *Magyarország népességföldrajza* Tankönyvkiadó, Budapest.
- TIMÁR, J.–VÁRADI, M. M. (2000): A szuburbanizáció egyenlőtlen fejlődése az 1990-es évek Magyarországon. In: RECHNITZER, J.–HORVÁTH, GY. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón* pp. 153–175., MTA RKK, Pécs.
- TÓTH, G.–NAGY, Z. (2013): Eltérő vagy azonos fejlődési pályák? A hazai nagyvárosok és térségek összehasonlító vizsgálata *Területi Statisztika* 53 (6): 593–612.

ADATBÁZIS/HONLAP

- [1] https://www.ksh.hu/nepszamlalas/teruleti_adatok_sb (letöltve: 2024. július 8.)
- [2] <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/> (letöltve: 2024. július 8.)